

OBRAZ MĄDROŚCI BOŻEJ NA PODSTAWIE CZTERNASTOWIECZNEJ STARORUSKIEJ IKONY ZBAWICIEL Z APOSTOŁAMI

Ks. mgr Paweł Rybka

Pontificia Università della Santa Croce (Roma)

Streszczenie: W artykule podjęto się dokonania próby analizy ikonograficzno-teologicznej czternastowiecznego staroruskiego dzieła pochodzącego najprawdopodobniej z terenów Rostowa. Ikona ta jest nietypowym przedstawieniem Jezusa Chrystusa, jako Pantokratora, ponieważ zazwyczaj ten ikonograficzny motyw łączony jest z tematyką *Deesis*. Główne myśli artykułu dotyczą obrazu Króla Nieba i Sędziego na przestrzeni wieków. W pierwszej części ukazana została krótka historia tego motywu. Następnie czytelnik dowiadyuje się o przyjętym w ikonografii chrześcijańskiej kanonie/zasadzie przedstawiania Chrystusa Pantokratora. Ciekawym poruszonym tematem może być również wymiar edukacyjny tego dzieła sakralnego, który wynikł z pojawiających się w pierwszych wiekach chrześcijaństwa herezji. W końcowej fazie artykułu opisana została cała czternastowieczna ikona oraz ukryty w niej obraz Mądrości Bożej.

Słowa kluczowe: Apostołowie, Ikona, Ikonografia, Jezus Chrystus, Pantokrator.

Pośród wielu dzieł zaproponowanych dla zwiedzających w stolicy Rosji, a znajdującym się w jednym z najstarszych moskiewskich muzeów sztuk plastycznych, można odnaleźć wiele prac przedstawicieli wielkich mistrzów rosyjskiego malarstwa, takich jak: Andriej Rublow, Ilja Riepin, Wasilij Pierow, Wiktor Wasniecow oraz Iwan Argunow. Wśród wielu zasobów eksponowanych w *Государственная Третьяковская галерея* (Państwowej Galerii Tretiakowskiej) odnaleźć można interesującą czternastowieczną ikonę przedstawiającą *Спаса с апостолами* (Zbawiciela z Apostołami)¹.

Niniejszy obraz przedstawia Jezusa z Nazaretu, wykonanego zgodnie z kanonem ikonografii chrześcijańskiej. Obecny na nim Chrystus Pan, przedstawiany jest jako *Пантократор*, czyli Panokrator. Ikony utrzymane w tym stylu uobecniają głęboką myśl teologiczną wyrażającą prawdę o tym, że Jezus Chrystus jest Królem Nieba i Najwyższym Sędzią na nadchodzącym Sądzie Ostatecznym [YEVSTIGNEYEV 2011, s. 45].

¹ *Спас с апостолами*, w: *Государственная Третьяковская галерея*, Nr Inw. DR 52.

1. OBRAZ KRÓLA NIEBA I SĘDZIEGO NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Chrystus Pan, jako Pantokrator ukazywany jest najprawdopodobniej od VI w. Jego forma w sposób definitywny została określona po okresie ikonoklazmu przypadającego na VIII-IX wiek. Za czasów tzw. sztuki wczesnochrześcijańskiej było to bardzo często propagowane przedstawienie [Dąb-Kalinowska 2003, s. 300]. Ten motyw sztuki sakralnej przed czasem obrazoburców bardzo często wykorzystywany był w mozaikach. W świątyniach postać Chrystusa Króla Nieba i Najwyższego Sędziego zazwyczaj umieszczana była w centralnej kopule kościoła albo w apsydzie, w której znajdował się ołtarz do sprawowania Przenajświętszej Ofiary [Kalinowski 2003, s. 46]. Początek ukazywania Jezusa Chrystusa, jako Pantokratora pozostaje tajemnicą nie do końca możliwą do wyjaśnienia. Badacze sztuki sakralnej po prostu nie potrafią dojść do jednego stanowiska w tym temacie. Biskup dr hab. Michał Robert Janocha, prof. UW wskazuje, że prawdopodobnie ta forma prezentacji Zbawiciela mogła narodzić się, jako wariant ikonograficznego ukazywania Jezusa Chrystusa, jako Króla [Janocha 2010, s. 1241].

Jednym z słynniejszych wizerunków Pantokratora, pochodzącym z przełomu XI oraz XII wieku, jest ten znajdujący się w kościele klasztornym w Dafni w pobliżu Aten. Został on umiejscowiony w kopule świątyni, której średnica wynosi ok. 8 metrów. Towarzyszy mu przebogate złote tło. Sztuka bizantyjska na wiele różnych sposobów starała się wywołać odpowiednie emocje u odbiorcy obrazu. Do takiego rodzaju dzieł należy przedstawienie Chrystusa Pana Wszechświata i Sędziego w Hagia Sophia [Jones 2003, s. 737]. Warto zauważyć, że jedną z najsławniejszych i najstarszych ikon wykonanych na desce przedstawiających Pantokratora z okresu przedikonoklastycznego jest ta przechowywana w klasztorze św. Katarzyny na Synaju. Bardzo możliwe, że dzieło to zostało ufundowane i przesłane przez cesarza Justyniana wraz z innymi darami [Yakovleva 2014, s. 8]. naukowcyprzynajmniej, że ikona ta bezwątpienia musiała powstać na dworze imperatora.

W nieco późniejszym okresie bizantyjskim, za panowania Justyniana II, wizerunek Pantokratora wybijany był również, jako awers monet używanych w cesarstwie. Inspiracją do wybicia tego wizerunku mogła być monumentalna mozaika, która znajdowała się nad brązową bramą pałacu w stolicy imperium – w Konstantynopolu. To dzieło sztuki chrześcijańskiej zostało zniszczone przez ikonoklastów po 726 roku [Menna 2009, s. 8]. Według ustaleń V.E. Darevskiy ten typ ikonograficznego przedstawienia Chrystusa Pana znajdujący się w Bramie Wielkiego Pałacu w Konstantynopolu nazywany był również *Χριστός Χαλκίτης*, czyli Chrystus z Chalkis. Zdaniem autora podobne obrazy Jezusa Chrystusa w tym czasie pojawiały się w miniaturach książkowych, na ikonach oraz w tzw. sztuce użytkowej. Miały one ukazywać w pozycji stojącej Pantokratora znajdującego się na obłoku przed Wniebowstąpieniem. Scena ta ma przypomnieć odbiorcy sztuki zapowiedź Jezusa Chrystusa, o jego powtórny przyjsciu, które wypełni się przez

realizowany przez niego dar zbawienia podczas finalnej bitwy o duszę człowieka w czasach ostatecznych [Darevskiy 2019, s. 102].

W świątyniach chrześcijan obrządku wschodniego motyw Pantokratora przez wieki pojawia się dość często, jako nie tylko forma zdobienia miejsca kultu, ale także jako podkreślenie miejsca sprawowania liturgii. Ważnym miejscem ekspozycji wizerunku Jezusa Chrystusa, były przede wszystkim kopuły oraz górne partie absyd. W późniejszym okresie obraz Chrystusa Pana Wszechświata i Sędziego, często będzie łączony z motywem *desies* [Dąb-Kalinowska 2003, s. 300]. W tym rodzaju kompozycyjnym po obu stronach Pantokratora znajdować się będzie z uniesionymi rękoma Niepokalana Dziewica oraz św. Jan Chrzciciel [Ouspensky i in. 1999, s. 73].

2. PANTOKRATOR W KANONIE IKONOGRAFICZNYM

Taki sposób prezentowania Mistrza z Nazaretu charakterystyczny jest dla sztuki bizantyjskiej. Na ikonie Jezus Chrystus umieszczany jest zawsze centralnie w ujęciu frontalnym [Nes 2004, s. 23]. Choć warto zauważyć, że na wiele różnych sposobów ta forma przedstawienia w okresie bizantyjskim była stosowana. Mogła ona być: popiersiowa, półpostaciowa, całopostaciowo tronująca lub stojąca [Janocha 2010, s. 1241]. Koncepcja Chrystusa, jako Pantokratora stanowi jeden z najbardziej znanych obrazów używanych do ozdobienia ścian oraz przestrzeni liturgicznej budynków sakralnych. Prawie każda świątynia posiadała takie przedstawienie w formie fresku, mozaiki lub ikony. Według Janiny Tomalskiej najczęściej w sztuce sakralnej spotykane były dwa ujęcia Zbawiciela Tronującego: w całej postaci, bądź samo popiersie Chrystusa Pana. Bardzo możliwe, że motywy te znane były już od wczesnych wieków chrześcijaństwa [Tomalska 2007, s. 24].

Ikonograficzna forma sposobu ukazania jego oblicza nie odróżnia się od przyjętych norm znanych z innych dzieł sztuki sakralnej. Na przyjętym klasycznym wizerunku ma on zazwyczaj długie włosy i bujną brodę. Wygląd twarzy Jezusa Chrystusa ma ukazywać jego wiek w okresie, w którym głosił on Dobrą Nowinę. Warto zwrócić uwagę na jego włosy, bardzo gładkie i proste, opadające na ramiona. Broda jest dosyć krótka, wąsy bardzo niewielkie [Darevskiy 2019, s. 102]. Twarz Chrystusa ma również sprawiać wrażenie, że nie znosi on żadnego sprzeciwu. Można powiedzieć, że jest to zabieg malarski, który ma podkreślić, że jest on władczy i autorytatywny. Pomimo tej być może wysuwającej się na pierwszy plan cesze, **jego oczy pozostają szeroko otwarte, ponieważ wyrażają one miłosierdzie oraz współczucie. Spoglądając na tę ikonę, można odnieść wrażenie, że sam Zbawiciel patrzy bezpośrednio na odbiorcę dzieła** [Ouspensky i in 1999, s. 73].

Sposób w jaki ukazana zostaje postać Zbawiciela ma sprawiać wrażenie, że jest on bardzo wysoki. Również odpowiednio zachowane proporcje pomiędzy ramionami i talią mają podkreślić jego wyjątkowość i misję [Darevskiy 2019, s. 102]. Prawa ręka Jezusa jest zazwyczaj lekko uniesiona w geście błogosławieństwa, zaś w lewej trzyma księgę, bądź zwój Pisma Świętego. Księga ze Słowem Bożym może być zamknięta albo otwarta [Janocha 2010, s. 1241]. Często odnaleźć na niej

można zdanie zaczerpnięte z Nowego Testamentu. Przede wszystkim powoływano się na słowa wskazujące na to, że Jezus Chrystus rzeczywiście jest Władcą i Sędzią Wszechświata oraz na osobie obietnicę zbawienia. Fragmenty te pochodziły z Ewangelii według św. Mateusza, lub ucznia - Apostoła Jana [Dąb-Kalinowska 2003, s. 300]. **W sztuce bizantyjskiej gest związany z błogosławieństwem jest bardzo popularny. Zdarza się, że jest on wykonywany obiema wyciągniętymi rękoma, który ma ukazać ochronę i opiekę, jaką Chrystus Pan roztacza nad człowiekiem. Jest to jednak bardzo rzadkie przedstawienie Jezusa Chrystusa. Warto zwrócić uwagę także na złączone uniesione ku górze dwa palce Zbawiciela. Mają one za zadanie wskazywać na zjednoczenie dwóch natur, które są w Nim obecne [Vaccaro 2017, s. 142]. Zaś połączone trzy palce w geście tym wskazują na obecność Boga w Trójcy Przenajświętszej [Fields 2017, s. 87].**

Nad głową Chrystusa Pana zazwyczaj umieszczany jest specyficzny nimb, który odróżnia go od innych postaci np. świętych, ponieważ wpisany jest w niego krzyż. Na widocznych ramionach krzyża odnaleźć można trzy litery ΟΩΝ / ΟΩΗ. W tradycji rosyjskiej były one umieszczane od lewej do prawej, zaś w tradycji greckiej rozmieszczono je od góry do dołu. Znaki te związane są ze zdaniem zamieszczonym w Starym Testamencie. Sam Jezus Chrystus używa ich również względem samego siebie. Trzy litery zapisywane na nimbie wynikły z formuły znanej z Księgi Wyjścia 3,14: *Jestem, który jestem* [Braverman 2017, s. 87]. W tekście greckim w zdaniu tym znajdują się następujące znaki 'Ο ὢν, które wyrażają prawdę, o tym że Pan Bóg jest *Będącym* [Popowski 2014, s. 77]. Warto wspomnieć, że obok aureoli z krzyżem często pojawiał się *Monogramma Christi*, czyli anagram IC-XC, który utworzony został z pierwszej i ostatniej litery imienia Zbawiciela. Oczywiście posługiwano się grecką formą tego imienia, czyli *Ἰησοῦς Χριστός* [Vaccaro 2017, s. 142].

W tej formie ikonograficznej często Mesjasz ubrany jest w *χιτών* (chiton) i *ἱμάτιον* (himation), które mają za zadanie symbolizować dwie natury Jezusa Chrystusa: ludzką i boską [Nes 2004, s. 23]. W starożytnej Grecji chiton używany był zarówno przez mężczyzn, jak i kobiety. Był on jednym z podstawowych rodzajów odzieży. W zależności od pleci i wieku - mógł być nieco dłuższy, bądź krótszy. Zdobiony był na jeden z dwóch podstawowych sposobów, których nazwy nawiązują do rodzajów tradycyjnych kolumn jońskich i doryckich stosowanych w architekturze starożytnego Rzymu i Grecji. Człowiek antyku mógł nosić różne rodzaje himationu. W codziennym użytku znajdował się on już pod koniec VI w. przed Chrystusem. Zasadniczo był on zawsze zakładany na chiton. Tę część odzieży często marszczono, tak aby prawe ramie było odsłonięte [Welters 2013, s. 245]. Charakterystyczną cechą stroju Zbawiciela jest założona na prawym ramieniu, jakby opaska z szerokiego pasa materiału. W antyku miała ona za zadanie wskazywać na zajmowaną pozycję społeczną, a w wypadku Mistrza z Nazaretu na Jego wysoko sprawowany urząd w Królestwie Bożym. Ten element ubioru, przynależał do stroju dworzan w cesarstwie rzymskim [Nes 2004, s. 23].

3. WYMIAR EDUKACYJNY IKONY CHRYSYDUSA

Kościół przez wieki borykał się z wieloma kontrowersjami w przekazie wiary, które wywołane był przez rozwijające i szerzące się herezje. Bezspornie można zauważyć, że każda potrzeba zwołania soborów zawsze podyktowana była rozszerzającym się pośród chrześcijan fałszywym nauczaniem, wypaczającym wiele prawd fundamentalnych i dogmatycznych Kościoła. Do najważniejszych soborów chrześcijańskich w pierwszych wiekach chrześcijaństwa zdecydowanie należy zaliczyć sobór w Nicei, który miał miejsce w 325 roku oraz I Sobór w Konstantynopolu obradujący w 381 roku. Hierarchowie Kościoła Świętego zgromadzeni podczas tych spotkań rozwiązali dwie ważne sprawy. Pierwsza dotyczyła relacji, która zachodzi pomiędzy Synem Bożym oraz Bogiem Ojcem, a druga związana była z usystematyzowaniem nauki odnoszącej się do doktryny o Trójcy Świętej. Po rozwiązaniu tych ważnych spraw w V w. w Kościele rozpoczęła się dyskusja dotycząca właściwego zrozumienia prawdy o tym, że Jezus Chrystus jest Bogiem i człowiekiem. W tym czasie dwie postacie zasłynęły niesławą i bardzo szybko zostały ogłoszone heretykami. Pierwszy, Nestoriusz, trwał przy swoim przekonaniu głosząc naukę o dwóch odrębnych naturach Chrystusa Pana. W konsekwencji Zbawiciel miał być tylko człowiekiem, w którym tylko czasowo zamieszkał Duch Boży [Holcomb 2014, s. 121-130]. Drugą osobą, która wpłynęła na potrzebę usystematyzowania nauki o naturach Zbawiciela był Eutyches. Jego nauka podkreślała jedność osoby, ale za to została zatarta różnica pomiędzy naturą boską i ludzką. Oznacza to, że Pan Jezus miał mieć dwie natury przed poczęciem za sprawą Ducha Świętego, zaś po poczęciu Niepokalanej Dziewicy natura ludzka miała zostać zdominowana przez naturę boską. Według tej doktryny Chrystus Pan miał być wyłącznie Bogiem. W ten sposób pokrótce można scharakteryzować główny nurt tzw. monofizytyzmu Eutychesa. Z tej specyficznej herezji bardzo szybko i licznie rozwijały się kolejne sekty prześladowujące Kościół Święty [Ferguson, Scholer 1993, s. 78].

Wkrótce doszło do kolejnego Soboru w Chalcedonie w 451 roku. Podczas tego soboru ogłoszony został symbol wiary, który miał ujednoczyć naukę dotyczącą wcielenia Chrystusa Pana, a także potwierdzić, że Syn Boży prawdziwie ma dwie natury: boską oraz ludzką. Orzeczenie soboru brzmiało następująco: *Idąc za świętymi Ojcami wszyscy jednogłośnie uczymy wyznawać, że jest jeden i ten sam Syn, Pan nasz Jezus Chrystus, doskonały w Bóstwie i doskonały w człowieczeństwie, prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek, złożony z rozumnej duszy i ciała, współistotny Ojcu co do Bóstwa, współistotny nam co do człowieczeństwa, «we wszystkim podobny nam, z wyjątkiem grzechu» (Hbr 4,15). Przed wiekami z Ojca zrodzony jako Bóg, w ostatnich czasach dla nas i dla naszego zbawienia narodził się jako człowiek z Maryi Dziewicy, Bożej Rodzicielki; jednego i tego samego Chrystusa Pana, Syna Jednorodzonego należy wyznawać w dwóch naturach, bez mieszania, bez zmiany, bez rozdzielania i rozłączania. Nigdy nie zanikły różnice natur przez ich zjednoczenie, ale została zachowana właściwość obu, tworzących jedną osobę*

i jedną hipostazę. Nic można Go dzielić na dwie osoby ani ich w Nim rozróżniać, ponieważ jest jeden i ten sam Syn Jednorodzony; Słowo Boże, Pan Jezus Chrystus, jak przedtem, prorocy nauczali o Nim, jak sam Jezus Chrystus o tym nas pouczył i jak nam. przekazał Symbol Ojców. Przeto z wielką troską i pilnością rozporządził i określił święty Sobór Powszechny, że innej wiary nikomu nie wolno głosić, pisać, układać, myśleć lub innych nauczać².

Ikona Chrystusa Pana, ukazująca go jako Pantokratora, stanowi swoistego rodzaju wymiar edukacyjny dla wiernych chrześcijan, ponieważ dzięki temu wizerunkowi chrześcijanin mógł odczytać zarówno bóstwo, jak i człowieczeństwo Zbawiciela. Widać, że obraz ten musiał w swoim zamyśle teologicznym spełnić pewne wymogi wynikające z przytoczonych sporów o bosko-ludzką naturę Pana Jezusa, jaka miała miejsce w V w, a także czerpać inspirację z nauczania soboru w Chalcedonie. To dzieło sztuki sakralnej, nie tyle ma stanowić sprzeciw wobec szerzących się herezji chrystologicznych, ale ma stać się swoistego rodzaju katechezą, poświęconą osobie prawdziwego Syna Bożego. Można również odważyć się powiedzieć, że ikona ta ma posłużyć człowiekowi do zgłębiania tajemnicy osoby Jezusa Chrystusa, a więc do odkrycia boskiej mądrości [Menna 2009, s. 8].

4. IKONA ZBAWICIEL Z APOSTOŁAMI

Omawiana staroruska ikona trafiła do Państwowej Galerii Tretiakowskiej z Regionalnego Muzeum Sztuki w Jarosławiu. W ikonograficznym przedstawieniu Jezusa Chrystusa wraz z Apostołami bardzo mocno wyczuwalne są wpływy bizantyjskie. Przypuszcza się jednak, iż powstała ona w Rostowie [Lazarev 1983, s. 501].

**Спас с апостолами,
Państwowa Galeria Tretiakowska,
Moskwa.
Numer Inwentarzowy: DR 52 (XIV w.).**

² *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, VI, 8.

Dominującymi kolorami użytymi do wykonania tego dzieła są różnego rodzaju odcienie zielonego, czerwonego, niebieskiego żółtego oraz brązowo-czerwonego. Tło, na którym napisane zostały postacie, jest subtelne w kolorze ochry wpadającej delikatnie w kolor piasku. W centralnej części średniowiecznej staroruskiej ikony znajduje się postać Jezusa Chrystusa. W lewej ręce trzyma zamknięty Ewangeliarz. **Chrystus Pan ubrany jest w czerwony chiton, choć śmiało można powiedzieć, że wpada on w charakterystyczny dla szkoły rostowskiej ceglasty odcień, dzięki zaznaczonym delikatnym różowym fałdom. Założony na zewnątrz ciemnoniebieski himation zgodnie z tradycją odsłania prawe ramię.** Czerwona oprawa księgi Słowa Bożego przyozdobiona jest niebiesko-czerwonymi kolorami imitującymi drogocenne kamienie. Warto zwrócić uwagę na jasnożółty nimb Jezusa Chrystusa, na którym zachowały się fragmenty inskrypcji [Antonova, Mieva 1963, s. 208-209].

Po prawej i lewej stronie Zbawiciela znajdują się pomniejsze wizerunki dwunastu apostołów. Po sześciu z jednej i drugiej strony. Każdy z nich ukazany jest ze swoimi indywidualnymi cechami, dzięki którym można określić kim dokładnie są. Pomocą w tym są ich gesty, mimika czy charakterystyczne atrybuty. Jednakże trzeba bardzo mocno podkreślić, że ikona ta nie ukazuje apostołów znanych nam z fragmentów biblijnych Nowego Testamentu (por. Mt 10,2-4; Dz 1,13). Spośród osób przynależących do uczniów Jezusa Chrystusa znanych z Ewangelii według św. Mateusza oraz Dziejów Apostolskich dzieło to przedstawia: Piotra, Szymona, Andrzeja, Jakuba, Bartłomieja, Mateusza, Jana oraz Filipa. Pozostałe postacie to: Apostoł Narodów - św. Paweł oraz Ewangelista Łukasz i Marek [Rożanova 2000, s. 110].

Schemat rozmieszczenia postaci na ikonie Спас с апостолами

<i>św. Piotr</i>	JEZUS CHRYSTUS PANTOKRATOR	<i>św. Paweł</i>
<i>św. Mateusz</i>		<i>św. Jan</i>
<i>św. Łukasz</i>		<i>św. Marek</i>
<i>św. Szymon</i>		<i>św. Andrzej</i>
<i>św. Jakub</i>		<i>św. Bartłomiej</i>
<i>św. Tomasz</i>		<i>św. Filip</i>

5. MĄDROŚĆ BOŻA

Czternastowieczne dzieło ikonograficzne zdecydowanie nie należy do obrazów sakralnych związanych z tematyką *deesis*. Wynika to z bardzo prostego i ważnego elementu, który na tej ikonie się nie pojawił, a mianowicie apostołowie nie mają wzniesionych rąk do góry. Gest ten był używany w sztuce sakralnej do ukazania postaci podejmujących modlitwę wstawienniczą. Apostołowie w swoich rękach

trzymają zwoje i księgi. Elementy te są atrybutami podejmowania przez nich posługi głoszenia słowa oraz misji apostołskiej [Shalina 2000, s. 83]. Ich usposobienie zaprezentowane na ikonie ma za zadanie ukazywać, że rzeczywiście w ich życiu dokonało się to, o czym wspomina autor *Dziejów Apostolskich: A teraz spójrz, Panie, na ich groźby i daj sługom Twoim głosić słowo Twoje z całą odwagą* (4,29). Pan Bóg uzdalnia ludzi przeznaczonych do głoszenia Dobrej Nowiny nawet podczas największych kryzysów. Słowa te stanowią także modlitwę o potrzebną mądrość do realizacji powierzonej misji apostołskiej. W związku z powyższym nie jest to błaganie o ochronę przed niebezpieczeństwem [Hackett 1882, s. 72].

Apostołowie znajdujący się po prawej i lewej stronie zwróceniu są w kierunku Zbawiciela, o czym świadczy zaproponowana przez artystę postawa ich tułowia. Chrystus Pan od czasów patrystycznych określany jest terminem Mądrości Bożej. Przymiot ten był niezwykle rozpowszechniony wśród chrześcijan [Szram 1997, s. 45]. Spoglądając na niniejszą ikonę można odnieść wrażenie, że głosiciele Słowa Bożego kontemplują i adorują Jezusa Chrystusa - *Odwieczną Mądrość, która według Pisma Świętego jest odblaskiem wieczystej światłości, zwierciadłem bez skazy działania Boga, obrazem Jego dobroci. Jedna jest, a wszystko może, pozostając sobą, wszystko odnawia, a przez pokolenia zstępując w dusze święte, wzbudza przyjaciół Bożych i proroków. Bóg bowiem miłuje tylko tego, kto przebywa z Mądrością* (Mdr 7,26-28). Odkrycie boskiej mądrości w świetle Słowa Bożego nie polega tylko na zdobyciu pewnej wiedzy, czy zdolności przez apostołów, ale jest czymś więcej, ponieważ jest relacją [Unfried 2011, s. 469]. Uwzględniając osobę Jezusa Chrystusa, który objawia wszystkim bez wyjątku Boga Ojca, warto przytoczyć słowa św. Jana Pawła II, wypowiedziane podczas katechezy w 1989 roku: (...) *wiara w Jezusa, Mądrość Bożą, prowadzi do «pełnego poznania» woli Boga, «w całej mądrości i duchowym zrozumieniu», i umożliwia postępowanie «w sposób godny Pana, w pełni Mu się podobając, wydając owoce wszelkich dobrych czynów i rosnąc przez głębsze poznanie Boga» (Kol 1,9-10)*. W słowach tych Ojciec Święty podkreślił, że rzeczywiście Jezus Chrystus jest uobecnieniem Mądrości Bożej [Gryz 2013, s. 120-123].

Otoczający Jezusa Chrystusa apostołowie stają się świadkami odwiecznej mądrości uosabianej w Synu Bożym [Rozmanova 2000, s. 110]. Usłyszane przez nich słowo, wypowiedziane przez Zbawiciela zdecydowanie pomogło im w realizacji misji apostołskiej. Świadczą o tym na pewno wszelkie łaski i dary otrzymane od Mądrości Bożej, która rzeczywiście udziela im błogosławieństwa do głoszenia odwiecznej prawdy o zbawieniu w Jezusie Chrystusie na całym świecie [Shalina 2000, s. 83]. W postawie apostołów można zauważyć, że zadaniem tym zostają do głębi przeniknięci i jemu z pełnym zapalem się poświęcają. Widać, że przepracowali w sobie ważną prawdę, o której w swoim dziele zatytułowanym *Ιστορια Εκκλησιαστικη και Μυστικη Θεωρια* (Historia Kościelna i Mistyczna Kontemplacja) przypomina wybitny bizantyjski teolog oraz patriarcha Konstantynopola German I. W swoim piśmie teologicznym zauważa, że *Ewangelia jest przyjściem Pana Boga, w*

czasie gdy stał się dla nas dostrzegalny: **Bóg** nie przemawia już do nas przez obłoki i zasłony jak do Mojżesza za pomocą grzmotów i światła i trąb, poprzez dźwięk, ciemności i ogień na górze. Nie **objawia się On również przez sny**, jak prorokom, lecz jawnie ukazał się, jako prawdziwy człowiek. Był On postrzegany przez nas jako łagodny i spokojny król... przez Niego Bóg Ojciec przemówił do nas twarzą w twarz [Germanus 1984, s. 81]. Wydaje się również, że umieszczenie wizerunków apostołów przy portrecie Jezusa Chrystusa ma zwrócić uwagę odbiorcy dzieła, jak ważne było doświadczenie mądrości wypływającej z ust Syna Bożego. Możliwe, że właśnie dlatego ikonopisarz zdecydował się na, to by towarzyszyli oni w tym przedstawieniu Pantokratora, ponieważ okazali się oni najznakomitszymi autorami ksiąg oraz listów nowotestamentalnych [Rozanova 2000, s. 110].

Warto zauważyć, że autor dzieła nie umieścił na prawym i lewym marginesie ikony wszystkich uczniów Pańskich, którzy znani są z grona apostołskiego z Mt 10,2-4 czy Dz 1,13. Zdecydował się on wybrać według swojego uznania ściśle określoną dwunastkę. Zrezygnował z przedstawiania z drugiego Jakuba, Judy Tadeusza oraz Judasza Iskarioty. Gdyby uwzględnił wszystkie te osoby na ikonie dookoła znajdowałoby się piętnaście osób. Autor dzieła zdecydował się jednak **na dwanaście** osób. Zdaje się, że czyni to właśnie dlatego, że liczba ta w Piśmie Świętym używana jest jako **symbol Kościoła**. Pojawia się ona zarówno w Starym jak i Nowym Testamencie. W Pięcioksięgu liczba dwanaście przypisywana jest do stanu liczbowego plemion Izraela, czyli wszystkich członków Ludu Bożego, z którym zawarte zostało przymierze. W Liście do Efezjan 2,20 liczba ta ukazywać ma prawdę o tym, że Kościół zbudowany jest na fundamencie dwunastu apostołów [Stefanovic 2016, s. 103]. Według I. Shalina ikona ta swoją strukturą ma za zadanie przypominać biblijną scenę przeniesienia Arki Przymierza przez obecnych dookoła niej przedstawicieli dwunastu pokoleń Izraela. Związku z powyższym apostołowie znajdujący się na ikonie mają być dla chrześcijan obrazem *żywych kamieni* Nowego Przymierza, rozpoczętego przez Jezusa Chrystusa, którzy jednoczą się wokół Mesjasza tworząc Żywy i Prawdziwy Kościół [Shalina 2000, s. 83].

W Kościele Duch Święty staje się szczególną mądrością w dziele misterium paschalnego. Jego pochodzenie od Ojca i Syna kontynuuje, ale także aktualizuje i konkretyzuje rozpoczęte przez Jezusa Chrystusa dzieło w świecie. Doświadczają tego w wyjątkowy sposób Uczniowie Pańscy zgromadzeni w wieczerniku [Sprutta 2018, s. 165-166]. Podczas powoływania apostołów została im udzielona łaska. Stało się tak również w dniu Pięćdziesiątnicy, kiedy Duch Święty zstąpił na nich podczas modlitwy na górze. Wybór dokonany przez autora dzieła ma za zadanie ukazać tych, którzy według niego napelnieni zostali w wyjątkowy sposób łaską boskiej mądrości. Przypuszcza się, że właśnie dlatego postacie znajdujące się przy osobie Jezusa Chrystusa zdecydowanie różnią się od imion zapisanych w Mt 10,2-4 [Shalina 2000, s. 83].

ZAKOŃCZENIE

Staroruska ikona znajdująca się w zbiorach *Государственная Третьяковская галерея* (Państwowej Galerii Tretiakowskiej) wydaje się być dosyć nietypowym dziełem. Warto zauważyć kilka jego walorów. Pierwszy kulturalny - pomaga odbiorcy dostrzec silne inspiracje sztuką bizantyjską w różnych ośrodkach kulturalno-artystycznych z terenów rosyjskich. Można powiedzieć, że Słowianie pozostający w związku z Kościołem Prawosławnym są kontynuatorami kultury wypracowanej w Konstantynopolu. Drugi wymiar dzieła to edukacyjny - można w nim odkryć odpowiedź na liczne herezje i wypaczenia nauki Kościoła. Warto także wskazać, iż w tej czternastowiecznej ikonie jawi się obraz upersonifikowanej Mądrości Bożej. Kolejnym walorem tego dzieła jest związana z nim misja wprowadzania chrześcijan w doświadczeniu szeroko pojętego *sacrum*.

Ikonografia chrześcijańska po dziś dzień pozostaje ważnym tematem w życiu religijno-kulturalnym. Obrazy te nie są sztuką masową, lecz każde z nich, bezsprzecznie pozostaje niepowtarzalnym dziełem, za którym kryje się głębokie przesłanie artystyczne oraz religijne.

Bibliografia

- Antonova V.I., Mneva N.Ye. (1963). *Каталог древнерусской живописи XI — начала XVIII в.в. Опыт историко-художественной классификации. В 2-х томах.* Moskwa.
- Braverman M. (2017). *Православное богослужение. Иллюстрированная энциклопедия для всей семьи.* Moskwa.
- *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła* (1989). Poznań.
- Darevskiy V.E. (2019). *Иисус Христос Сын Человеческий и Сын Божий в изобразительном искусстве Книга I.* Moskwa.
- Dąb-Kalinowska B. (2003). *Pantokrator*, [w:] Kubalska-Sulkiewicz K., Bielska-Łach M., Manteuffel-Szarota A. (red.), *Słownik terminologiczny Sztuk Pięknych.* Warszawa.
- Ferguson E., Scholer D. (1993). *Doctrines of God and Christ in the Early Church.* New York & London.
- Fields N. (2017). *God's City: Byzantine Constantinople.* South Yorkshire.
- Gryz K. (2013). *Jan Paweł II MĄDROŚĆ antologia tekstów.* Kraków.
- Hackett H. B. (1882). *A Commentary on the Acts of the Apostles.* Philadelphia.
- Holcomb J.S. (2014). *Know the Heretics.* Grand Rapids.
- Janocha M. (2010). *Pantokrator*, [w:] Gigilewicz E. (red.), *Encyklopedia katolicka. T. XIV.* Lublin.
- Jones L.A. (2003). *Byzantine Art*, [w:] Marthaler B.L. (red.), *New Catholic Encyclopedia. T. II.* Washington.
- Kalinowski L. (2003). *Bizantyńska sztuka*, [w:] Kubalska-Sulkiewicz K., Bielska-Łach M., Manteuffel-Szarota A. (red.), *Słownik terminologiczny*

- Sztuk Pięknych. Warszawa.
- Lazarev V.N. (1983). *Русская иконопись от истоков до начала XVI века*. Moskva.
 - Menna M.R. (2009). *Христос Пантократор*, [w:] Andaloro M., Parravichini D. (red.), *К истокам: Раннехристианские иконы*. Bergamo.
 - Nes S. (2004). *The Mystical Language of Icons*. Grand Rapids.
 - Ouspensky L., Uspenskij L.A., Losskij V.N., Lossky V. (1999). *The Meaning of Icons*. Crestwood.
 - *Państwowa Galeria Tretiakowska, Moskva, Снас с апостолами*, Nr Inw. DR 52 (XIV w.).
 - Popowski R. (2014). *Septuaginta czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*. Warszawa.
 - Rozanova N. (2000). *Снас Вседержитель с апостолами*, [w:] София Премудрость Божия. Выставка русской иконописи XII-XIX веков из собраний музеев России. Moskva.
 - Shalina I. (2000). *Домостроительство Христа-Софии - осуществление плана спасения. Кат. №№ 17-40*, [w:] Lifshits L.I. (red.), София Премудрость Божия. Выставка русской иконописи XII-XIX веков из собраний музеев России. Moskva.
 - Sprutta J. (2018). *Misyjny wymiar ikony Zesłanie Ducha Świętego*, [w:] Piasecki P. (red.), *Annales Missiologici Posnanienses*. T.23. Poznań.
 - St. Germanus (1984). *On the Divine Liturgy*. New York.
 - Stefanovic R. (2016). *Zrozumieć Apokalipsę*. Warszawa.
 - Szram M. (1997). *Chrystus - Mądrość Boża według Orygenesusa*. Lublin.
 - Tomalska J. (2007). *Ikona Podlaska*, [w:] Łopatecki K., Walczak W. (red.), *Zeszyty Dziedzictwa Kulturowego: tom 1: Białystok i Podlasie*. Białystok.
 - Unfried R. (2011). *Michał*, [w:] Kogler F., Egger-Wenzel R., Ernst M. (red.), *Nowy Leksykon Biblijny*. Kielce.
 - Vaccaro A. (2017). *Symbols and Figurative Sacred Art as a Representative Overview of the Christian East*, [w:] Barnes A., Salerno M. (red.), *Symbols and Models in the Mediterranean: Perceiving through Cultures*. Cambridge.
 - Welters L. (2013). *Dress*, [w:] Wilson N., *Encyclopedia of Ancient Greece*. New York & London.
 - Yakovleva O. (2014). *50 шедевров мировой живописи*. Moskva.
 - Yevstigneyev A. (2011). *Образ Христа Спасителя*. Moskva.

**THE IMAGE OF GOD'S WISDOM BASED
ON THE FOURTEENTH-CENTURY
AN OLD ICON *THE SAVIOR WITH THE APOSTLES***

Summary: The article discusses the iconographic and theological aspects of a fourteenth-century old russian masterpiece most probably coming from the Rostov area. This icon is an unusual representation of Jesus Christ as Pantocrator, because it is mostly connected with

the theme of Deesis. The main thoughts of the article concern the image of God's Wisdom of the King of Heaven and judge over the centuries. The first part shows a short history of this theme. Then, the reader has been informed about the canon/principle of presenting Christ as the Pantocrator, which has been established in Christian iconography. The educational value of this sacred work is also interesting to mention, because of the fact that it was a result of the appearance of many heresies in the first centuries of Christianity. In the final section of the article, the whole icon is described as well as the image of the Wisdom of God.

Key words: Apostles, Icon, Iconography, Jesus Christ, Pantocrator.